

DİLDE, FİKİRDE VE İŞTE BİRLİK: CEDİDCİ PEDAGOJİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Umut ÇETİNBAŞ*

Öz: Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilen Türkistan coğrafyasında toplumsal ilerlemenin ve halk aydınlanmasının önüne geçmek için eğitim-öğretim baskı altında tutulmuş ve yenilikçi yaklaşımlara izin verilmemiştir. Gelenekçi yaklaşımla hareket eden ve dini, ezberci bir anlayış benimseyen medreselerin eğitim faaliyetleri ise çağın gereklerini karşılamadığı gibi “zaman kaybına” yol açarak yeni nesli oyalama gayesi gütmektedir. Bu doğrultuda millî bilinci uyandırmak, toplumsal dayanışmayı güçlendirmek ve ilim ile fennin rehberliğinde genç dimağları bilimle tanıştırmak bakımından Usûl-i Cedîd okulları büyük önem taşımaktadır. Yeni eğitim sisteminin içinde bulunduğu Cedidizm şiarı İsmâil Gaspıralı öncülüğünde, aydınları tek bir çatı altında toplayarak sistematik bir şekilde hareket etmeye itmiş ve böylelikle geniş yankı uyandıran yenilik hareketi, hızlı bir şekilde yayılım göstermiştir. İşgallere ve asimilasyon politikalarına karşı direnişi eğitimle başlatan Cedîdciler, toplumsal ve ulusal bilinçlendirme faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda birçok okul açılmış, gündüz öğrencilere; gece ise yetişkinlere dersler verilmiş ve birçok yayın organı faaliyet göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Cedîdizm, Eğitim, İsmâil Gaspıralı, Okul, Usûl-i Cedîd.

UNITY IN LANGUAGE, THOUGHT, AND ACTION: AN EVALUATION OF CEDİDCİ PEDAGOGY

Abstract: In the Turkistan region occupied by Tsarist Russia, education was kept under strict control to prevent social progress and public enlightenment, and innovative approaches were not permitted. The educational activities of the traditionalist madrasas—which followed a religious and memorization-based approach—not only failed to meet the requirements of the age but also served as a “waste

Araştırma Makalesi / Künye: Çetinbaş, U. “Dilde, Fikirde ve İşte Birlik: Cedîdci Pedagoji Üzerine Bir Değerlendirme”. Türkoloji, 124 (Aralık 2025), s. 69-76.

* Araştırmacı, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, e-mail: umute642@gmail.com, ORCID: 0009-0006-6769-0052

of time,” aiming merely to keep the younger generation occupied. In this context, the Usul-i Cedid (New Method) schools played a crucial role in awakening national consciousness, strengthening social solidarity, and introducing young minds to science under the guidance of knowledge and learning. The slogan of Jadidism, the new educational movement led by Ismail Gasprinski, brought intellectuals together under a single roof and prompted them to act systematically, thereby generating a reformist wave that spread rapidly and resonated widely. Opposing occupation and assimilation policies through education, the Jadids carried out extensive activities to promote social and national awareness. Accordingly, numerous schools were opened; lessons were provided to children during the day and to adults in the evening, and many publishing outlets became active.

Keywords: Ceditism, Education, Ismail Gaspralı, School, Usul-i Cedid.

Giriş

Türk ve Sitan kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen Türkistan adı, Fars kaynaklarında bu coğrafyaya verilen isimdir (Eyüboğlu, 2023, s.7). Bölgenin en eski adı, “Tur” etnonimine dayanan Turandır ve ilk kez Avesta’da geçer. Sasani döneminde “Turistan” olarak kullanılmaya başlanmış, sonrasında “Türk” kelimesiyle birleşerek Türkistan adına dönüşmüştür (Özkan, 2023). Bu ad ilk kez M.S 639’da Soğdca belgelerde görülmüş, Orta Çağ boyunca farklı belgeler ve kaynaklarda da kullanılmıştır (Özkan, 2023). Ayrıca bu bölge yaşadığı işgallere göre isim değişikliğine maruz kalmış Batı Türkistan, Sovyet Türkistan, Doğu Türkistan, Çin Türkistan, Güney Türkistan, Rus Türkistan ve Afgan Türkistan’ı denilmiştir (Eryılmaz, 2021, s.318; Türkistan, 1993, s.11815). 1865-1867 yılları arasında Türkistan Vilayeti (oblast) adıyla teşkil edilen idari yapı, Rus İmparatorluğu’nun Orta Asya’daki hâkimiyetini kurumsallaştırma sürecinin ilk aşamasını temsil etmektedir. Bu düzenleme, 1867 yılında gerçekleştirilen idari reform ile yerini Türkistan Genel Valiliği (General-Gubernatorluk) teşkilatına bırakmıştır (Abdikulova, 2007). Söz konusu idari birim, 1886 yılına kadar bu ünvanla varlığını sürdürmüş, ardından 1886-1918 yılları arasında Türkistan Krayı (bölgesi) adı altında yeniden teşkilatlandırılmıştır (Abdikulova, 2007, s.100). Bolşevik İhtilali sonrasında bölge, 1918-1920 yılları arasında Türkistan Sovyet Federatif Cumhuriyeti olarak anılmış, 1920’den 1924 yılına kadar ise Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ünvanıyla varlığını devam ettirmiştir (Abdikulova, 2007, s.100). Bu süreç, Türkistan’ın siyasi-idari statüsünün hem Rus İmparatorluğu’nun sömürge politikaları hem de Sovyet sisteminin erken dönem teşkilatlanma

deneyimleri doğrultusunda sürekli değişime uğradığını göstermektedir.

Timurluların parçalanmasından sonra Türkistan toprakları üzerinde bağımsız hanlıklar ortaya çıkmıştır (Keserci, 2020, s.44). Bu durum tıpkı Selçukluların güç kaybetmesi sonrası Anadolu topraklarında ortaya çıkan bağımsız beyliklere benzemektedir. Rusya ve Çin'in yayılımcı çizelgede yer alan işgal politikaları Batı ve Doğu Türkistan'ın toprak bütünlüğünü tehlikeye sokmuş ve hanlıkların ardı ardına Rusya himayesine geçmesiyle Türkistan toprakları üzerinde yoğun asimilasyon politikaları görülmüştür. Ruslar özellikle Türkistan topraklarına Rus ve Ukraynalı köylüleri yerleştirerek hem bölgenin tarım arazilerine sahip olmuş hem de tarımı kendi kontrolü altına almıştır (Yılmaz Vurgun, 2015, s.610). Rusya Türkistan topraklarında bir sanayi oluşumuna da izin vermeyerek, yer altı zenginliklerini kendi himayesine aktarmak için birçok demiryolu ağı kurmuştur (Yılmaz Vurgun, 2016, s.316). Ayrıca Türkistan tarımını işlevsizleştiren Rusya, bu topraklar üzerinde yoğun miktarda pamuk üretimi yapmış, Türkistan'ın ticaretini de işlevsizleştirerek kendi mallarına pazar yaratmıştır. Bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Soğuk Savaş döneminde, Amerika'nın güttüğü politikaya benzemektedir. Nitekim Amerika'da kendi mallarına pazar bulmak için Marshall Planı'nı yürürlüğe sokmuş ve Türkiye'yi kendi ekonomisine entegre etmiştir (Sarıçoban, 2020, s.818).

Rusya'nın Türkistan'a yönelik ilgisi I. Petro döneminde başlamıştır. Petro'nun temel amacı, nehir yolları üzerinden ticareti geliştirmek, Hindistan'a ve Çin'e ulaşan kara yollarını kontrol altına almak ve böylece Rusya'nın ekonomik nüfuzunu artırmaktır. Nitekim XVIII. yüzyılın başlarında Türkistan'ı "Asya'ya açılan kapı" olarak değerlendiren Petro, bölgeye keşif heyetleri göndermiş, stratejik noktalara askeri üsler inşa ettirmiştir. İvan Dmitrieviç Buhgolts komutasında 1714-1716 yıllarında gerçekleştirilen Yarkend Seferi,¹ her ne kadar ekonomik açıdan hedeflenen sonuçları getirmemişse de Omsk Kalesi'nin inşasıyla sonuçlanmış ve Rusların Türkistan'a ilerleyişinde stratejik bir sıçrama noktası oluşturmuştur (Özkan, 2020, s.188-192). Bu erken dönem girişimlerin ardından Rusya'nın bölgeye ilgisi süreklilik kazanmış ve XIX. yüzyıl ortalarında sistematik bir hâle gelmiştir. 1858'de Türkistan'a gönderilen Ignatiyev Heyeti, Hive ve Buhara hakkında ayrıntılı bilgiler toplamış, böylece Rusya'nın Türkistan'a dair stratejilerini somut verilere dayandırmasına katkı sağlamıştır (Erdoğan, 2020). Ignatiyev, Amu Derya üzerinde bir Rus kalesi inşa edilmesini

¹ Daha fazla bilgi için bkz. Özkan, M. (2020). Petro'nun Altın Düşleri: İvan DmitrieviçBuhgolts'unYarkend Keşif Seferi (1714-1716). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*.

önermiş ve Türkistan'ın ekonomik potansiyeline yaptığı vurgu ile Rusya'nın ticari ve askerî planlarının hız kazanmasına öncülük etmiştir. Heyet raporunda, yalnızca askerî yönetimin yeterli olmayacağı, bunun yerine sivil idareyi de kapsayan bir yönetim sisteminin kurulması gerektiği belirtilmiş; bu idarenin mali yükünün bölge halkı tarafından karşılanması önerilmiştir. Ayrıca hanlıklar arasındaki anlaşmazlıkların Rusya lehine kullanılabileceği vurgulanarak, fazla askerî güç kullanılmadan bölgenin kontrol altına alınabileceği sonucuna varılmıştır. Ignatiyev raporunun etkisiyle Rusya, Türkistan Genel Valiliği'nin teşkilatlanmasını tamamlamış, Amu Derya havzasındaki kontrolünü artırmış ve İngiltere başta olmak üzere diğer Avrupalı güçlerle bölgede rekabet edebileceği bir ekonomik-siyasi zemin oluşturmuştur.²

Türkistan'a yönelik Rus işgali XVIII. asrın başından XIX. asrın sonuna kadar devam etmiş ve Rusya, bilhassa 1886 yılından itibaren Türkistan toprakları üzerinde hakimiyet ve nüfuzlarını kuvvetlendirmiştir (Somuncuoğlu, 2014, s.227). Bu yıldan itibaren Ruslar, Türkistan topraklarına herhangi bir yöneticiyi atamakta ve toprakları Rus göçmenlere dağıtmaktadır (Yılmaz Vurgun, 2015, s.609). Özellikle Ruslaştırma çerçevesinde ele alınan işgal politikası Rusçanın resmi dil olması, halkın Hristiyanlaştırmak için çeşitli tavizlerin ve kolaylıkların sağlanması Rusların en çok başvurduğu işgal politikalarındandır (Htdıraliyev, 1998, s.81). Bu doğrultuda Hristiyanlaştırma politikası 1719 yılında Rus Senatörlüğü tarafından önerilse de 1728 yılında kanunlaşmış, 1847'de Mütercimler Komitesi'nin kurulmasıyla başlayan süreç 1860-1917 yıllarında Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma odaklı asimilasyon politikalarının yoğunlaşmasıyla devam etmiştir (Htdıraliyev, 1998, s.81). Ayrıca 1910 yılında yerel yönetim liderlerinin Rusça bilmesinin zorunlu tutulması, bölge halkının benliğini unutturma projelerinden birini teşkil etmektedir (Htdıraliyev, 1998, s.81). İşgal ettikleri bölgelerde hakimiyetlerini sağlamak için kolonileştirme metodunu kullanarak kaleler yapıp bölgeyi yöneten ve hakimiyetlerini pekiştiren Ruslar, 1898 yılında Andican ayaklanmasıyla karşı karşıya kalmıştır (Yılmaz Vurgun, 2015, s.608; Somuncuoğlu, 2014, s.232). XIX. asrın ikinci yarısına gelindiğinde Ruslar, Türkistan hanlıklarını sırasıyla zapt ve işgal etmişlerdir (Halmet, 2021, s.54). Rusların bu denli başarılı işgal politikalarında, Türkistan hanlıklarının kendi içlerindeki hesaplaşmalı siyaseti etkin bir rol oynamıştır. Rusya'nın Türkistan'ın iç kırıksıklıklarından faydalanarak işgal politikalarını dizayn etmesi

² Daha fazla bilgi için bkz. Erdoğan, A. (2020). Rusya'nın Türkistan'ı İşgalinde İgnatiyev Heyeti'nin Hazırlamış Olduğu Raporun Önemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.

yatmaktadır. (Yılmaz Vurgun, 2014, s.181). Bu dönemde Rusya, işgal ettiği bölgelerde hâkimiyetini kalıcı hale getirmek amacıyla çeşitli nizamnameler yürürlüğe koymuştur. 1867 tarihli geçici nizamname ile yerli halk “yerleşik” ve “göçebe” olarak ikiye ayrılmış, idari görevlerde yerli unsurların görünürde söz hakkı olsa da bütün karar mekanizmaları Rus idaresinin gözetimine bırakılmıştır (Kerimov, 2019). 1880’lerden itibaren Rus göçmenlerin yerleşimi hızlandırılmış, göçmen köylerinin kurulmasıyla yerli halkın toprak kayıpları artmıştır. “Rus göçmenlerin idaresi için ayrı düzenlemeler yapılmış ve bu düzenlemeler yerli halkın ekonomik ve toplumsal yapısını bozucu sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, 1886 tarihli Türkistan Krayı Nizamnamesi ile bu sömürgeci düzen yasal bir çerçeveye kavuşmuş, “Uyezdlarin Rayonlara ayrılması ve müstakil Rayon idarelerinin kurulması da yerli halk üzerinde idari ve polis denetimini güçlendirmek maksadıyla tatbik edilmiştir”.³

Rusların Türkistan toprakları üzerinde kurduğu hakimiyet ve uyguladığı şiddet politikaları, halkı yıpratmış ve zulme karşı isyana sürüklemiştir. Böylelikle 1898’de Andican Ayaklanması ve 1916’da ise büyük Türkistan isyanı olmuştur. Ruslara karşı yapılan bu iki isyanın birçok sebebi bulunsa da ortak özellikleri ekonomik etken, adaletsizlik, yerli halkın askere alınması, gerici eğitim ve de dinî faktörler yer almaktadır (Yılmaz Vurgun, 2016, s. 316-317-318). Özellikle İslam dininin Ruslar tarafından dizayn teşebbüsü, namaz öncesi Rusya adına hutbe okutulması isyanı körükleyen nedenlerdendir (Yılmaz Vurgun, 2015, s.602). Nitekim Türkistan topraklarındaki eğitimi ihya etmek için ortaya çıkan Cedîdizm ile yeni kültürel bir anlayış benimsenecek ve bu anlayış toplumsal tüm kavramlara tenasüp edecektir.

Rusların işgal ettikleri bölgelerde kültürel, eğitim ve sosyal çevreleri kapsayan siyasi asimilasyon politikası her evreye zuhur etmiş bulunmakla beraber, bu ortam içerisinde hiçbir alanın gelişmesine izin verilmemekte ve her alan Rusların kontrolü altına girmektedir. Bir nevi vasal krallık haline gelen ülkeler, Rusların iz düşümleriyle hareket etmekte ve olası bir baş kaldırışta ağır ambargolar uygulanarak cezalandırılmaktaydı. Eğitim ve sanayi gelişimini engelleyen Ruslar, olası bir aydınlanma hareketinin önüne geçmekte ve tüm kurumları kendine bağlamaktaydı. Nitekim Rusların bu çabaları nihai bir sonuca varamayacağı gibi Cedîdizm adı altında yenilik hareketine sebep olacak ve bu yenilik toplumun her alanını reforme edecek etkiler bırakacaktır. Özellikle Rusya Müslümanları içerisinde yayılmaya

³ Daha fazla bilgi için bkz. Kerimov, H. (2019). *Türkistan Genel Valiliği’nde idari sistemin oluşumu ve gelişim süreci (1865–1897)* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

başlayan Cedidizm şiarı, yeni fikirleri ve bağımsızlığı, bilinçlendirme ve eğitim yoluyla yapacak bir düsturu geliştirmiş ve toplumu bu doğrultuda terbiye etmişlerdir. Çok geniş bir alanı kapsayan yenilik hareketi, İsmâil Gaspıralı'nın çalışmaları esas alınarak yayılım göstermiş ve bölgeler içerisinde farklı isimlerle anılsa da ortak bir amaç olan bağımsızlığa ve toplumsal aydınlanmaya hizmet etmiştir (Dumlupınar, 2023, s.213).

Söz konusu makalede Cedîdcilerin eğitim alanındaki yenilikçi fikirlerine değinilmiş, bölgelerinde açmış oldukları okullar ve bu okullar için yazılan ders kitaplarının örneklendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca Cedîd eğitim sistemi ve okullarının günümüz modern eğitim kuramları/yaklaşımlarıyla benzerlikleri analiz edilecek ve Cedîd okullarının modern pedagojiye uygunluğu üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Usûl-i Cedîd Okulları ve Cedîdciler

Cedidizm, özellikle eğitim ve kültür alanlarında yenilikçi ve reformist yaklaşımları bünyesinde barındıran, toplumsal yapıya da sirayet eden entelektüel bir reform hareketidir. Nitekim bazı araştırmacılara göre, Batı'daki aydınlanma felsefesinin İslâm dünyasına yansımaları büyük ölçüde 'usûl-i cedîd' adlı eğitim hareketinin etkisiyle gerçekleşmiştir (Akyol, 1993). Bu reformist hareketin çok farklı tanımları yapılmakla birlikte, bazı araştırmacılar onu din alanındaki reform ve milliyetçi düşünceyle ilişkilendirmektedir (Buçukçu, 2020, s.467). "Fransız İhtilalinden önce Batıdaki skolastik düşünceye karşı çıkış olarak vücut bulan" Cedîdizm hareketi (Çakmak, 2023, s.68), Osmanlı ve Rusya işgal bölgelerindeki geri kalmış siyasi, sosyal ve eğitim hayatına karşı ortaya çıkan reformist hareketler bütünüdür. İsmâil Gaspıralı'yla birlikte sistematikleşen ve "dilde, fikirde, işte birlik" parolasıyla şekillenen bu yenilikçi mücadelenin asıl amacı eğitimin ıslahıdır (Saray, 1987, s.26). Bu doğrultuda birçok yenilikçi okul açılmış, yeni usul eğitim için öğretmenler yetiştirilip kitaplar basılmıştır. XIX. yüzyıl sonlarına doğru Rusya işgal bölgelerinde bulunan Türkler içerisinde modern sayılabilecek eğitim anlayışı Şehabettin Mercanî ve Abdülkayyum Nasırî gibi isimlerle yavaş yavaş filizlense de derin reformist yaklaşım İsmâil Gaspıralı ile olmuştur (Erkan, 2019, s.760; Özkaya, 2011, s.80).

Gaspıralı'nın reformist yaklaşımını merak eden aydınlar Bahçesaray'a gelerek onunla tanışmış ve evinde konaklamıştır. Bu misafirlik sürecinde Gaspıralı, 2-3 ay süren Usûl-i Cedîd eğitimi vermiş, onlardan ücret almak yerine kendi memleketlerine döndüklerinde öğrendikleri yeni metotlarla reformist okullar açmalarını istemiştir (Devlet, 1988, s.61). Eğitim alanında cömert davranan Gaspıralı, Bahçesaray'da belediye başkanlığı yaptığı yıllarda bütçeden para ayırarak eğitim kurumlarının

gelişmesi için harcamış, okullara öğretmen ve kitap temininde destek olmuştur (Devlet, 2011, s.42). Onun siyasi faaliyetleri ve eğitim alanındaki çalışmaları, eğitime verdiği önemi göstermenin yanı sıra Cedîdcilere de örnek olmuştur. Bu doğrultuda Cedîdizmi şiar edinen aydınlar olduğu gibi Gaspıralı öncesinde de eğitimde modern yaklaşımlar ve çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Kazan Tatar Edebiyatında önemli bir yere sahip olan Abdülkayyum Nasırî, sözlük ve gramer kitaplarıyla reformist-modern eğitime katkıda bulunmuş, milliyetçi ve bağımsızlık düşüncelerini benimseyerek ortak Türk dili üzerine çalışmalar yapmıştır (Devlet, 2011, s.47; Toker, 2004, s.42). Kazan Tatarlarının gelişimini ve Cedîdizm'i şiar edinen Ahmet Hadi Maksudi, Gaspıralı'yla arkadaş olmanın yanı sıra Usûl-i Cedîd okulları için Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani, Sarf-ı Türki ve Nahv-i Türki adlı ders kitaplarını yazmış ve çalışmaları Cedîdciler arasında büyük ilgi görmüştür (Timurhan, 2019, s.36-37). Gaspıralı öncesi reformist hareketleri ödev ve etüt eden bu müelliflerin yanı sıra, Hüseyin Feyizhanî ve Şihâbeddin Mercanî gibi avangart aydınların eğitim reformları şüphesiz Gaspıralı'ya ve Cedîdcilere örnek olmuştur (Soyuçok, 2019, s.15; Günay ve Çelen, 2022, s.90; Devlet, 2011, s.47; Saray, 1987, s.52). Usûl-i Kadîm, yani eski bilgilerle sınırlı olan eğitim anlayışını, Usûl-i Cedîd adı altında pozitivist bilimlerle destekleyen Gaspıralı, bu anlayışla okullar açmış ve eserler yazmıştır (Özkaya, 2011, s.80). Gaspıralı'dan önce Azerbaycan'da Seyit Azim Şirvani tarafından modern okullar açılmış olsa da sistematik hale gelmesi İsmâil Gaspıralı ile olmuştur (Özkaya, 2021, s.84). Bu doğrultuda Cedîdizm düsturu etrafında birleşen aydınlar, kendi düşüncelerini tek bir ideoloji altında birleştirmiştir.

İdil-Ural bölgesinde Cedîdcilik sisteminin ilk uygulayıcısı olan ve bu bölgeye 136 okul açan Gılman Kerimî, gelenekçi eğitime kıyasla modern pedagojiye uygun öğrenci merkezli bir anlayış benimsemiş ve Cedîdizm hareketinin yaygınlaşmasında öncülük etmiştir (Çakmak, 2023, s.69-74). Cedîdizm fikriyle tanışmadan önce açtığı okulların yürütülmesinde başarısızlığa ve umutsuzluğa kapılan Gılman Kerimî'nin, Cedîdizm şiarına kapılan oğlu Fatih Kerimî'yi etkileyen İsmâil Gaspıralı'yı öldürmek istediği iddia edilmiştir (Saray, 1987, s.25). Lakin İsmâil Gaspıralı ve Usûl-i Cedîd sistemiyle tanıştıktan sonra bütün yaşamını bu ideolojiye adanmış ve çalışmalarını sürdürmüştür (Çakmak, 2020, s.93-94). Tatar burjuvalarından Gani Bey tarafından açılan öğretmen kurslarının ilk fen hocası olan Fatih Kerimî, üç yıl içinde iki yüzden fazla ilkokul öğretmeni yetiştirmiştir (Devlet, 2011, s.53). Ayrıca Tatar edebiyatının kurucusu olan Fatih Kerimî, tıpkı babası Gılman Kerimî gibi İdil-Ural bölgesindeki Türkleri düşünsel açıdan bilinçlendirmeye çalışmış ve kız çocuklarının eğitim hayatına katılımını teşvik etmiştir (Çakmak, 2023, s.40-45).

Molla Çorabay, İskhak Han İbrat ve Mahmud Hoca Behbudi gibi Cedîdizm çatısı altında fikrîbirlik sağlayan aydınlar, bulundukları Tatar bölgelerinde okullar açmış, ancak bu okullar uzun ömürlü olmamıştır (Küçükağaoğlu Tunç, 2019, s.203; Kaya ve Kushmuratov, 2020, s.20). Bilhassa Türkistan coğrafyasında Cedîdciliğin önemli simalarından olan, aynı zamanda yayıncılık gibi faaliyetlerde bulunan ve yeni bir müfredat kaleme alan Mahmud Hoca Behbudi'nin soyu Hoca Ahmet Yesevi'ye dayanmaktadır; kendisi bazı kaynaklarda Cedîdizmin kurucularından biri olarak anılmaktadır (Kaya ve Kushmuratov, 2020, s.21). Özbek Edebiyatının önemli simalarından olan Hamza Hekimzade Niyazi de Usûl-i Cedîd okulları açmış ve bu kurumlarda okutulması için *Okış Kitabı*, *Kıraat Kitabı* isimli ders kitapları yazmıştır (Küçükağaoğlu Tunç, 2019, s.204). Edebiyat alanını kendine ödev ve etüt edinen aydınlar, şüphesiz toplumun sorunlarını kalemleriyle dile getirmekten çekinmemiş ve halkın bu çerçevede birlik ve yeniliklere uyumunu sağlamıştır. Kırgız Edebiyatının önemli müelliflerinden ve Kırgız öykücülüğünün kurucusu olarak anılan Sıdık Karaçev, Cedîdizm düsturu ile hareket eden aydınlardan biri olmakla beraber, yeni kültürel sistemden etkilenmiş ve böylelikle eserlerinde milliyetçilik, eşitlik, bilim gibi temalara ağırlık vermiştir (Göz, 2020, s.63-66-68). Usûl-i Cedîd yöntemiyle yayım yapan Seyitnazar Seydî ve en önemli eserlerinden olan *Seydî'nin Goşguları*, Cedîdizm bağlamında önem taşıyan ve örnek alınan bir başka eserdir (Aşırov, 2020, s.228). Cedîdizm'i temel alan aydınlar sadece eğitimde değil, kültürel pek çok alanda yenilik ve değişiklik yapmayı amaçlamışlardır. Nitekim bu değişiklikler, Usûl-i Cedîd okulları aracılığıyla genç nesillere benimsetilmek istenmiştir. Bu okullarda gelenekçi yaklaşımdan ziyade pozitivist bilimlere ağırlık verilmiş ve yapılandırmacı, öğrenci ve öğrenme odaklı sistem benimsenmiştir. Filhakika eğitimin temelinde kültürün benimsenmesi ve toplum bilinci yatmakta; bunun yanı sıra “toplumu muasır medeniyetler seviyesine çıkarma” amacı da eğitim tanımları arasında yer almıştır (Güntaş Işık, 2023, s.106). Dolayısıyla Cedîdizm bünyesinde, Usûl-i Cedîd sistemiyle kurulan okullarda öğretmen merkezli anlayış yerine öğrenci merkezli bir yaklaşım benimsenmiş, ders kitapları buna göre hazırlanmış ve bu doğrultuda eğitim kurumları açılmıştır.

Türkçülük, Cedîdcilik ve Marksizm ideolojilerini fikrî açıdan mezc eden Mirsaid Sultan Galiyev, Usûl-i Kadîm okullarında eğitim almış ve Cedîdizm'den etkilenerek sosyalist bir Turancılık anlayışını benimsemiştir (Günel ve Çelen, 2022). Cedîdcilerin bağımsızlık, milliyetçilik, Türkçülük ve Turancılık fikirlerini yeni sistem ile kurulan okullarda genç dimağlara aşılmalara, eğitimin niteliğinin felsefî temelli oluşunu göstermektedir. Bu doğrultuda elde edilen başarılar, yenileşmenin kaçınılmaz olduğunu ortaya koymuş; öğrencilerin eleştirel düşünme, yaratıcılık ve takım çalışması gibi

kazanımlar elde etmeleriyle devlet düzeyinde entelektüel bir kalkınmanın temelleri atılmıştır (Güntaş Işık, 2023, s.108). Cedîdizm fikriyatından etkilenen aydınlar, eğitime sistemli biçimde önem vermiş ve bu doğrultuda çok sayıda Usûl-i Cedîd okulu açılmıştır. Özellikle Buhara'da, kadimci geleneklere bağlı eğitim sistemine karşılık Emir Abdülehad, Mümin Hoca ve Fazıl Hoca'nın girişimleriyle Muzafferiyeye adlı bir Cedîd okulu açılmıştır (Kaya ve Kushmuratov, 2020, s.19). Bunun yanı sıra Semerkant ve Hokand'da Selahattin Hoca, Andican'da ise Şemseddin Hoca önderliğinde Cedîd okulları açılmış ve yeni usul eğitim verilmeye başlanmıştır (Kaya ve Kushmuratov, 2020, s.19). Özellikle Tokmak'ta okul açan Münevver Kâri'nin öncülüğündeki Usûl-i Cedîd okullarının sayısının Türk dünyasında beş bin civarında olduğu bilinmektedir (Soyuçok, 2019, s.16). Semerkant Cedîd hareketinin öncü isimlerinden olan Abdulkadir Şakuri, sosyal ve seküler bilimleri temel alan metodolojik yaklaşımıyla okullar açmış ve öğrenci merkezli ders kitapları yazmıştır (Muyidinovna, 2021, s.53). Semerkant'ta, Sıddık Aczi tarafından Holvoyi köyünde 1903-1916 yılları arasında sosyal bilimler odaklı okullar açılmış ve yeni usul eğitim verilmiştir (Muyidinovna, 2021, s.54). Türkistan valilerinden Mischenko, 1911 yılında Rusya Eğitim Bakanlığına gönderdiği raporda, Fergana, Sırderya ve Semerkant gibi merkezlerde okur-yazarlık seviyelerinin arttığını bildirmiş; Cedîd okulları sayesinde okur-yazar oranının Avrupa Rusya'sından daha yüksek olduğunu belirtmiştir (Abzhalov vd., 2024, s. 135). Raporun ardından Cedîd okulları üzerindeki baskılar artmış; 1912 yılında ise A. I. Semenov tarafından yeni usul Usûl-i Cedîd okullarının devlet teftişi koşuluyla serbest bırakılmasına dair yasa onaylanmıştır (Abzhalov vd., 2024, s.136).

Eğitim ve kültürel alanda yenilikleri bünyesinde barındıran Cedîdizm düşüncesi, Uygur modern maarifinin temellerini atmış; bu bağlamda hareketi temsil eden ilk okullardan biri 1885 yılında kurulmuştur (Bulut, 2023, s.46-52). Modern tarih yazıcılığı açısından önemli bir eser olan *Tarih-i Kırgız Şadmaniye*'yi kaleme alan Cedîdci müellif Osmonaali Sıdıkov, Çarlık Rusya ve SSCB'de öğretmenlik yapmış ve Türkler üzerindeki asimilasyon/işgal politikalarına yakından tanık olmuştur (Kadyrov, 2014, s.168). Sıdıkov, bu doğrultuda Cedîdizm fikrinin yayılmasına hizmet etmiş; milliyetçilik ve bağımsızlık gibi kavramları öne çıkararak eğitime kazandırmıştır. Kırgız ve Kazak maarif hayatında Cedîdci fikirlerin yayılmasında önemli bir isim olan İşenaali Arabayev, Usûl-i Cedîd sisteminin daha etkin biçimde işlemesi ve öğrenci odaklı bir yapının oluşması için ders kitapları hazırlamıştır (Güngör, 2016, s.392). Bu kitaplar, alfabe ve gramer öğretiminde öğrenci merkezli bir yöntem izlemekteydi ve destekli tam öğrenmeye katkı sağlamaktaydı. Arabayev'in eğitim alanındaki

reformist düşünceleri öğrencilik yıllarında filizlenmiş ve 1911 yılında *Kıssa-i Zelzele* adlı kitabını kaleme almıştır. Nitekim aynı yıl medresede onunla birlikte öğrenim gören Hafız Sarsekeyev ile birlikte, alfabe öğrenimini kolaylaştırmak ve daha pratik hale getirmek amacıyla *AlifbaYakıTöte Oku* kitabını kaleme almışlardır (Güngör, 2016, s.399). Bu dönemde yazılan alfabe ve gramer kitaplarında amaç, yalnızca Usûl-i Cedîd okullarında öğrenci merkezli ders kitaplarının bulunması değil; aynı zamanda halkın da kolayca okuyup anlayabilmesinin sağlanmasıdır. Bu doğrultuda kaleme alınan çalışmalar, kadimci anlayışın eğitimdeki kutsallık anlayışını yıkmakla beraber, eğitimi halkın anlayabileceği günlük ve işlevsel bir düzleme oturtma gayesi olarak değerlendirilmelidir (Yılmaz Vurgun, 2014, s.221).

İsmâil Gaspıralı öncülüğünde şekillenen Cedîdizm hareketi, Cedîdci aydınlarla birlikte kümülatif bir şekilde ilerlemiş ve toplum, modern yaklaşımlar ve milliyetçilik duygusuyla tanışmıştır. Dolayısıyla Cedîdcilerin, kadimci anlayışa karşı çıkarak kız çocuklarının eğitim meselelerine özellikle yönelmeleri ve eğitimde eşitlik fikriyle hareket etmeleri sonucunda birçok kız okulu açılmıştır. Bu bağlamda ilk kız okulu, Gaspıralı'nın ablası Pembe Hanım öncülüğünde 1893 yılında Bahçesaray'da faaliyete geçmiştir (Erkan, 2019, s.761; Okçu, 2022, s.830). 1870 yılında Kazan bölgesinde bir Rus-Tatar kız okulu açılmışsa da yeterli öğrenci kaydına ulaşamaması ve kadimci gelenekten beslenen düşüncelerin etkisini sürdürmesi nedeniyle kısa süre içinde kapatılmıştır (Şen, 2023, s.3124).

Cedîdciler, yapacakları yenilikleri önce kendi çevrelerine ve yaşam tarzlarına entegre ederek, bunları topluma örnek teşkil etmesi için sunmaktaydılar. Nitekim Gaspıralı da ilk olarak eşi, ablaları ve kızlarını Cedîdizm şiarı doğrultusunda çalışmaya teşvik etmiş, okul ve yayın faaliyetlerini onlarla birlikte yürütmüştür. Böylelikle kadınların sosyal yaşantıları eğitim çerçevesinde şekillendirilmiş, erkeklerle eşit haklara sahip olmaları yönündeki çalışmalar ise ilk olarak aile fertleri üzerinden başlatılmıştır. Örneğin, Gaspıralı'nın kızı Şefika Hanım “Tercüman gazetesine ek olarak Âlem-i Nisvân isimli ilk kadın dergisini çıkararak”, kadınlara örnek olmuş ve dergide kadın haklarını ve toplumsal yenilikleri dile getirmiştir (Sannav, 2022, s.240-241). Gaspıralı'nın öncülüğü ve örnek teşkil etmesiyle başlayan kadın yenilik hareketi, 1897 yılında Ubeydullah ve Abdullah Bubi tarafından devam ettirilmiştir. İj-Bubi köyünde başlattıkları kız okulu faaliyetlerine eşleri Nasima ve Hüsnefatıma'yı da dâhil etmiş, kardeşleri Muhlise'yi ise kız okulunun müdiresi yapmışlardır (Şen, 2023, s.3128).⁴ Ayrıca bu tarihlerde Gani Bey tarafından yüzden fazla kız ve erkek

⁴ Kız çocuklarının eğitiminde önemli bir figür olan Muhlise Bubi, birçok kız okulunun müdiresliğini yapmakla beraber okulların ders programlarını/faaliyetlerini öğrenci merkezli bir

mektebi açılmıştır (Devlet, 2011, s.55). Kızların eğitimine önem veren Cedîdciler özellikle Tetüş, Troisk ve Orenburg şehirlerindeki okulları kızlara tahsis etmiş ve 1906 yılına gelindiğinde Bahçesaray'da on üç kız okulu eğitim-öğretim faaliyetine başlamıştır (Okcu, 2022, s.830). Bakü Lisesi'nin ilk Azerbaycan öğretmeni Hasan Melik Zerdabi ve arkadaşı Hacı Zeynelabidin Tagiyev'in özel teşebbüsleriyle Aleksandroski Kız Okulu, 1905 yılında Bakü'de açılmıştır. Bu okulun müdireliğini Hasan Melik Zerdabi'nin eşi Hanife Melikova yapmıştır. 1915 yılına gelindiğinde ise kız okullarının sayısı Bakü'de beşe yükselmiştir (Yakışan, 2024, s.108; Devlet, 2011, s.67; Akkaya ve İbrahim, 2018, s.372). Ayrıca 1908 yılında Tetüş'te, 1909'da Troisk, 1913'te Orenburg ve Kazan'da Aitov, Hüseyinov, Muteri, Abitov, Mir Haydar kız okulları eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamış ve 1915 yılında Troisk'ta kız öğretmen okulu açılmıştır (Devlet, 2011, s.62)

Eğitimin yanı sıra halk bilinçlendirilmesi için Cedîdciler tarafından yazılan öykü, roman, gazete, kitap, dergi ve tiyatro oyunlarının her birinde topluma rol model olacak kavramlar yer almakla birlikte bir ulus bilinci oluşturma gayesi görülmektedir. Örneğin Gaspıralı'nın Darürrahat Müslümanları isimli kitabında eğitime önem veren, özgür bir ülke konu edinilmekte ve bu şekilde halkın yanlışları görmesi, prangalarından kurtulması amaçlanmaktadır (Saklı, 2016, s.268-269). Gaspıralı'nın Usûl-i Cedîd eğitim sistemini yaygınlaştırması da nitekim çıkardığı Tercüman gazetesiyle olacaktır. Bu şekilde diğer aydınları yeni eğitim sisteminden haberdar eden Gaspıralı, yeni eğitim sistemiyle birçok okulun açılmasına vesile olacaktır. Tercüman gazetesi öncesi Tonguç gazetesini kurup, yayım hayatına başlayan Gaspıralı, alfabe ve dil konusundaki fikirlerini bu gazete aracılığıyla yaymış, Türkler için ortak bir alfabe-dil fikrîüzerinde çalışmıştır (Toker, 2004, s.34). Cedîdcilerin özellikle üzerinde yoğunlaştığı kadın hakları ve kız çocuklarının eğitim meselesini her fırsatta yayım organlarında dile getirip halkı bilinçlendirmeye çalışmaları, örnek oluşturacak çalışmalar yapmalarını sağlamıştır. Fikirlerini gazete ve dergi gibi yayım organlarında halk ile buluşturan aydınlar, bölgelerine mahsus yayım organları çıkararak birçok yazı ve makale yayımlamışlardır. Rusya'da Türk gazete faaliyetlerinin ilkini teşkil eden, 1875 yılında Hasan Melik Zerdabi, öncülüğünde yayım hayatına başlayan Ekimci gazetesi demokrasi, özgürlük, kadın hakları kavramlarından bahseden ilk gazetelerdendir (Yakışan, 2024, s.109; Akkaya ve İbrahimli, 2018, s.372). Gazete ve dergi okumanın

yaklaşım ile ele alıp dizayn etmiştir. Ayrıca ilk kadın kadı olaraktan da anılan Muhlise Bubi, her Türk kadınına örnek teşkil etmektedir. Bubi kardeşler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Şen, M. (2023). İdil-Ural Bölgesinde Eğitim Öncüsü Bir Kadın: Muhlise Bubi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 3123-3142.

muhteviyatını açıklayan Hasan Melik Zerdabi bu yayım organlarını “insanı dünyadaki gelişmelerden haberdar ederek, dilini öğretmekte ve mezhebine hâkim olmasını sağlamaktadır” şeklinde tanımlamaktadır (Akkaya ve İbrahimli, 2018, s.371).

Usûl-i Cedîd Okulları ve Pedagojik Yaklaşımları

Modern eğitim anlayışı ile ortak özellikler barındıran Usûl-i Cedîd okulları, pragmatist yaklaşımla hareket ederek öğrenci merkezli bir tutum sergilemiş, bu durum Usûl-i Cedîd okullarının sistematığı haline gelmiştir. Cedîd okullarında verilen eğitimde sınıftaki öğrenci sayısı otuzu geçmeyecek şekilde belirlenmiştir (Erkan, 2019, s.761). Böylelikle verilen eğitimin kalitesi ve öğrenciye kazandırılacak edinimler daha etkili olacaktır. Nitekim öğrenci mevcudunun fazla olduğu sınıflarda özellikle bireyler arası değişen öğrenme hızının farklılaşması, niteliksiz öğrenmeye sebep olacağı gibi akademik başarıyı da olumsuz etkileyecektir. Bu yönden Cedîd okullarının ilk olarak sınıf mevcudunu belli bir sayıya sınırlamış olması, eğitim-öğretime verdikleri önemi göstermektedir. XXI. yüzyıl itibarıyla nitelikli öğrenmenin gerçekleşmesi için daha az sınıf mevcuduna ihtiyaç duyulmaktadır ve bu şekilde verilen eğitim-öğretim öğrenciye daha etkili biçimde aktarılabilir. Özellikle Amerika, eğitim sistemindeki niteliği artırmak için sınıf mevcutlarını küçültmüş ve bu durum, öğretmenler, ebeveynler, politikacılar, millet meclisi üyeleri ve mahkemeler tarafından olumlu karşılanmıştır (Yaman, 2006, s.2). 2010 yılında yayımlanan bir makaleye göre, Türkiye’nin genç nüfus potansiyeli dikkate alınarak ideal sınıf mevcudu; ilköğretimde 25-30, ortaöğretimde ise 35-40 öğrenci olarak değerlendirilmiştir (Yaman, 2006, s.405).

Gaspıralı’nın Bahçesaray’da açtığı Usûl-i Cedîd okulunda dersler 4 saat sürmekteydi; yazdığı *Hocay-ı Sıbyan* kitabından yararlanılarak dersler işlenmiş ve 45 gün sonunda yapılan sınavla öğrenme pekiştirilmiştir (Saray, 1987, s.45; Devlet, 1988, s.60). Bu gibi okulların 40-45 gün içerisinde basit metinleri “okuma-yazma” garantisi vererek başarıya ulaşması sonucunda, yalnızca bulundukları bölgelerde değil, tüm Türk dünyasında ilgiyle takip edilmiştir. XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde okul sayısı beş bini aşmış, sadece gençler için değil yetişkinler için de gece kursları açılmıştır (Abzhalov, 2024, s.135; Erkan, 2019, s.761; Devlet, 2011, s.53-66; Eroğlu, 2013, s.61). Ayrıca kısa sürede başarıya ulaşan bu eğitim sistemi sayesinde birçok kitap basılmış, on dört basımevi kurulmuş ve çok sayıda yayın faaliyeti yürütülmüştür (Devlet, 2011, s.63).

Cedîdcilerin fikrî dayanışmaları ve eğitim alanında birbirlerine destek olması eğitime verdikleri değeri göstermektedir. Semerkant’ta Usûl-i Cedîd yaklaşımıyla okullar açan Abdulkadir Şakuri’ye metodolojik ve yeni

usul ders kitapları açısından destek sağlayan Mahmut Hoca Behbudi, 1907 yılında Rusya'nın üçüncü Devlet Duması'nda görüşülmek üzere Türkistan'ın Kültürel Özerkliği Projesi'ni sunmuştur. Projenin 17., 18. ve 19. maddelerinde okul konusunun önemine yer verilmiş; okulların ve medreselerin Rusya hükümeti kontrolünden bağımsız olması gerektiği vurgulanmıştır (Muyidinova, 2021, s.55). 1906 yılında yapılan bir başka Rusya kurultayında ise okul ve medreselerde Usûl-i Cedîd metoduna uygun ders programları kabul edilmiş ve sınıfların günümüzdeki gibi birinci, ikinci, üçüncü şeklinde ayrılarak müfredata sahip olması kararlaştırılmıştır (Devlet, 2011, s.56; Saray, 1987). Nitekim Cedîdciler arasında önemli bir şahsiyet olarak değerlendirilen Muhlis Bubi'nin yönettiği ve ilk Müslüman kadın okulu olan İj-Bubi eğitim kurumunda, değişiklikler öncelikle ders müfredatında gerçekleştirilmiştir (Şen, 2023, s.3129). Eğitim-öğretimin müfredata bağlanması, eski anlayıştan kaynaklanan disiplinsizliği ortadan kaldırmış ve planlı-programlı öğretim yaklaşımı doğrultusunda eğitimin her ortamda sürdüğünü, öğretimin ise esasen okulda gerçekleştiğini ortaya koymuştur (Demirel, 2017, s.10). Modern pedagojiye uygun Usûl-i Cedîd okullarının işlevleri hakkında 1908 yılında Türkistan Genel Valiliği bünyesinde denetimler yapan Senatör K. K. Palen, bu okullarda kardeşlik ve mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm Müslümanlara sevgi kavramının öğretilindiğini aktarmıştır (Abzhalov vd., 2024, s.140).

Yeni okullardaki eğitimi işlevsel kılmak için öğrenci odaklı ve çağın gereklerine uygun ders kitapları hazırlanmıştır. Bu doğrultuda Gaspıralı'nın hazırladığı ilk ders kitaplarından biri olan *Salname-i Türki*, gelişmiş ülkelerin eğitim sistemini izah etmekle birlikte, çağdaş toplum için gerekli unsurları da açıklayarak okuyucuları düşünmeye ve mevcut sistemi eleştirmeye sevk etmektedir (Devlet, 2011, s.36). Ayrıca Gaspıralı'nın kaleme aldığı *Hoca-i Sıbyân* ve *Kıraat-ı Türki*, alfabe ve gramer öğrenimini öğrenci merkezli hale getiren ilk eserlerdir (Özkaya, 2011, s.81). Kendi bölgesinde okullar açan Gılman Kerimî de öğrenci merkezli hareket ederek, okullardaki Tatar öğrencilerin anlayabileceği şekilde ders kitapları yazmıştır (Çakmak, 2023, s.73). Hamza Hekimzade Niyazi tarafından Cedîd okullarında alfabe öğrenimi için yazılan ve dokuz bölümden oluşan *Okuş Kitabı*, eğitimin önemini vurgulamakla beraber, öğrencilerin öğrenimini kolaylaştırmak amacıyla fabl ve didaktik metinlerden yararlanmıştır (Küçükağaoğlu Tunç, 2017, s.208). Bunun yanı sıra Usûl-i Cedîd okullarında okuma-yazma öğrenimi için öğrenci odaklı yazılan bir diğer kitap Selim Sabit Efendi'nin *Elifba Risalesi*'dir (Türkyılmaz, 2018, s.132). Bu ders kaynakları, öğrencilerin anlayabileceği seviyede hazırlanmış olup akılda kalıcı yöntemlere, örneğin fabl ve kısa hikâyelere de başvurulmuştur. Örneğin okuma öğrenimi kolaylaştırmak için Cedîdciler “usul-i savti”

yöntemini kullanmaktadırlar. Bu yöntemle birlikte harf öğrenimi parça parça yapılmakta ve yazı uygulamalarıyla desteklenmektedir. Daha sonra harflerin başta, ortada ve sonda yazılışları ile ses çıkışları öğretilmekte; öğrenilen hecelere veya harflere göre yazılı imtihanlar yapılmaktadır (Soyuçok, 2019, s.19). Ayrıca bu okullarda Benjamin Bloom'un Tam Öğrenme metodunun uygulandığı görülmektedir. Dolayısıyla bir konu tam olarak öğrenilip kavranmadıkça yeni konuya geçilmemekte; öğretimin programa göre yapılması ve her yaş seviyesine uygun ders kitaplarının kullanılması gibi hususlar gözetilmektedir (Sannav, 2022, s.243). Okulların bu denli sistematik hale gelmesi, 1912 yılında Pişkek'te gerçekleşen öğretmen toplantısı ile mümkün olmuş; bu toplantıda öğretmenler yeni eğitim düzeni hakkında bilinçlendirilmiş ve ders programları tasarlanmıştır (Kadyrov, 2014, s.164). Nitekim geleneksel kadimci eğitim Kur'an okumaya odaklanan ve daha çok camilerde verilen bir eğitimi içermektedir. Eğitim dili Arapça olup dar kapsamlı bir okuryazarlığa hizmet etmekte; okuma yalnızca Kur'an-ı Kerim ile sınırlı kalmaktadır (Abzhalov vd. 2024, s.131). Kadimci medrese eğitiminde ders verenler arasında mollalar, şeyhler ve sahte dervişler bulunmaktaydı. Dersler 7-8 saat sürmekteydi; herhangi bir giriş-çıkış saati bulunmuyor, öğrenci alım sayısı ise mevsimlere göre farklılık gösteriyordu (İme, 2022, s.367; Özkaya, 2021, s.86). Bu gibi düzensizlikler Cedidizm ile ortadan kalkmış ve eğitim sistemi daha sistematik bir yapıya kavuşmuştur.

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren, "Fıkıh (veya Muhtasarul Vikâye), Hadis, Tefsir (veya Şerh-i Vikâye), Arapça Sarf ve Nahiv, Arapça Dilbilgisi, Nefahat adı altında Farsça, Akaid (Türk-İslam akideleri) ve Hikmetü'l-Ayn" isimli dersler Türkistan medreselerinde okutulmaktaydı. Ders saatleri yoğun olmasına rağmen, öğrenilen Farsça ve Arapçanın Türkçe karşılıkları bilinmiyor ve ezberci bir sistem takip ediliyordu (Saray, 1987, s.43). Ayrıca, Müslüman mektep ve medreselerde öğrenciler günde altı-yedi saat ders görmekteydi; eğitim beş ila altı yıl sürmekte ve öğrenilen birkaç parça Arapça metinden ibaret kalmaktaydı (Saray, 1987, s.52). Bu duruma binaen Gaspıralı'nın yazdığı makale ve kitaplarda eğitim reformunun önemi açıkça ifade edilmiş, eğitimde reformun elzem oluşu dile getirilmiştir. Kadimci usulle işleyen mektep ve medreselerin ne denli kayıplara yol açtığını görmüş ve bunları Usûl-i Savtî ve Usûl-i Cedîd ile yeniden düzenlemeye girişmiştir. Gaspıralı'nın 1881 yılında edindiği malumatlara binaen, Rusya Türkleri arasında on altı bini aşan mahalle mektebi ve iki yüz on dört Medrese-i Arabiye mevcuttu. Ancak, on altı bin mektepte yarım milyon öğrenciye Türkçe beş satır okuma ve yazma öğretilmemesi, Usûl-i Cedîd mekteplerinin eğitim-öğretim işlevinin ne denli vizyonlu olduğunu açıkça göstermektedir (Devlet, 1988, s.59). Buna nazaran Usûl-i Cedîd okullarında verilen dinî eğitim dersleri, öğrenci odaklı yapılandırılarak

“Kur’an-ı Kerim, SistematiK Teoloji, Fıkıh (Hukuk), Usul-i Fıkıh (Hukukun Temelleri), Ahlak Kuralları, Feraid (Miras Hukuku), Tefsir (Kur’an Açıklanması) ve Hadis İlminin Temelleri” olmak üzere sekiz ders şeklinde işlenmiş ve toplam ders saati yirmi dört olarak belirlenmiştir (Abzhalov, 2024, s.139). Okullarda verilen derslere yabancı diller eklenmiş ve özellikle Rusça üzerinde durulmuştur. Rus dili, toplamda altmış sekiz saat ve haftada on iki saat olmak üzere diğer tüm dersler arasında en fazla öğretilen seküler ders olarak görülmektedir (Abzhalov, 2024, s.138). Cedîd okullarına öğrenci alımı senede iki defa yapılmakla beraber, öğrenciler kademeli bir şekilde sınıflara ayrılarak ders verilmektedir (İme, 2022, s.368). İki yıl süren bu eğitimin, haftada beş gün ders verilmekte olup ders saatleri kırk beş dakikaya tekabül etmektedir (Akkaya ve İbrahimli, 2018, s.378). Bunun yanı sıra Cedîd okullarında ders materyallerinin modernleşmesi ve etkin kullanımına dikkat edilmiştir (Sarıçelik, 2024, s.611). Örneğin Abdulkadir Şakuri, Selahaddin Mecidi’nin açtığı Usûl-i Cedîd okullarından etkilenerek yeni okullar açmış ve bu okullarda yeni ekipmanlar kullanarak dersler vermiştir (Muyidinovna, 2021, s.54). Yeni ekipmanların kullanımı, öğrencinin dikkatini toplamasına ve merakını artırmasına yardımcı olarak öğrenimin daha iyi yönlendirilmesine olanak tanıyacaktı. Bu açıdan, eğitim-öğretimde ekipmanların kullanımı ve bunların güncellenmesi büyük önem arz etmektedir.

Cedîd okullarında öğretmenlerin çağdaş, bilinçli pedagoglar gibi öğretim faaliyetlerini sürdürmeleri ve öğrenci merkezli hareket ederek öğrencileri eleştirel düşünmeye sevk etmeleri, bir nevi bağımsız devlet tahayyüllerinin yapılanmasına olanak sağlamıştır. Bu doğrultuda Cedîd okulları öğrencilerin öğrenme hedeflerini daha sistematiK hale getirerek, davranışsal düşünmeye teşvik etmektedir. Böylelikle, millî bilinç ve şuur esas alınarak öğrencilerin, içinde bulundukları işgalci zihniyeti daha iyi anlamlandırmaları sağlanmaktadır. Yapılandırmacı yaklaşımda da görülen ve bir nevi rehber konumunda olan öğretmen, öğrencelerle iş birliğine geçerek, gerçek hayattan problemler sunar ve onlara düşünsel anlamlandırmada rehberlik eder. Özellikle Cedîdci aydınların yazdığı ders kitaplarında yer alan ve gündelik yaşamdan kıssadan hisse sunan hikâyeler, öğrencilere rehberlik etmekte ve düşüncelerini sistematiK hâle getirmektedir. Bazı Cedîd okullarında uygulanan “Sokratik Yöntem” ile de öğrencilerin “neyi, nasıl düşünecekleri” öğretilmeye çalışılmıştır. Bu konuda öne çıkan eğitimcilerden biri olan Gılman Kerimî, öğrencilerine soru-cevap yöntemiyle dersler vererek, bir fikrî kabul etmeden önce tahlil etmeyi öğretmeye çalışmıştır (Çakmak, 2023, s.73; Zeybek, 2019, s.54).

Çok yönlü eğitim anlayışına sahip Usûl-i Cedîd okulları,

öğrencilerin ve bölgelerin ihtiyaçlarına göre sınıflandırılmış şekilde eğitim vermektedir. 1924 yılında Millî Eğitim Bakanlığınca eğitim tetkiki için Türkiye'ye davet edilen John Dewey'in hazırlamış olduğu raporda özellikle vurgulanan, “öğretmenlerin modern pedagojiye uygun, vizyonlu, çağın gerekliliklerine açık bir eğitimci olmaları ve verilen eğitimin denetlenmesi” durumu önem arz etmektedir (Dewey, 1939, s.3). Nitekim öğrencilerin istidat ve ihtiyaçlarına, hatta mahallelerde kurulan okulların kurulduğu yere göre şekillenmesi gerekliliğine dikkat edilmiştir. Kaynak kısmında ise öğrenci odaklı kitapların yer alması gerektiği ve daha fazla kitapla öğrencilerin buluşturulması için seyyar kütüphanelerin oluşturulmasından bahsedilmiştir (Dewey, 1939, s.2). Görüldüğü üzere öğrenci merkezli eğitim yaklaşımı, tıpkı Usûl-i Cedîd okullarında olduğu gibi modern eğitimle kendini geliştirmek isteyen toplumların başvurduğu yegâne durumdur. Kalıplaşmış ve öğrenciye kapsül hap şeklinde verilen eğitim, toplumu ileriye götürmeyeceği gibi onu bağlı olduğu iptidai düşünceden de alıkoymayacaktır. Verilen eğitimin kalitesinin teşekkülü için “denetleyici” olma durumu devletin asli bir görevi olmakla beraber, elzem bir durumdur. Dolayısıyla, Cedîdcilerin mevcut eğitim sisteminde gerçekleştirdiği reform hareketleri yalnızca arzu edilen ve istenilen amaçları kapsamakla kalmayıp, aynı zamanda ulaşılacak hedefleri de belirlemektedir (Ergün, 2009, s.13). Bu doğrultuda verilen eğitimin yegâne amacı toplumsal birliği, bilinci, eğitimi, dili ve asimilasyon politikalarını halka duyurmak, Türklük ideallerini hatırlatmak ve bireysel sorumlulukları öğretmektir. Nitekim planlanan eğitim, ancak okul ve toplum olanaklarını kullandığı ölçüde, öğrencilere yurttaşlık sorumluluklarını hatırlatır, öğretir ve hazırlar (Dewey, 1987, s.7). Öğrenci başarısını etkileyen sosyo-ekonomik ve aile yapısının yanı sıra okulların işlevselliği ve öğretmenlerin davranışları, Cedîdizmle birlikte değişerek tamamen bilinçli, yeniliklere açık, sosyal bilimlere odaklı ve yabancı dil eğitimi veren bilim okullarına dönüşmüştür (Ergün, 2009, s.14). Öğretmenin asli görevlerinden olan “öğrenciyi insan olarak biçimlendirme” durumu gelenekçi yaklaşımda esas alınmadığı gibi, tekdüze eğitim anlayışıyla ezberci sisteme dayanmaktadır (Kalinin, 1989, s.56). Oysa ki Usûl-i Cedîd okullarında öğrenci merkezli dersler işlenerek, öğrenim boyunca öğrencilerin psikolojik ve manevi yönleri geliştirilmiştir. Cedîdcilerin amaçladığı eğitim reformlarının uygulandığı birçok okulun temelinde, doğru politik alışkanlıklar ve fikirlerin sağlanması, bilimsel, ekonomik ve ticari yeteneklerin öğretilmesi, özellikle millî egemenlik fikirlerinin benimsetilmesi ve kendi kendini yöneten, sanat ve bilimle ilerlemeye yönelen bireylerde özgür düşünme sağduyusunun kazandırılması gibi amaçlar güdülmüştür (Dewey, 1987, s.155). Cedîdizm doğrultusunda açılan okulların gayesinin en iyi ifade şekli ünlü eğitim kuramcısı John

Dewey'in okul tanımıyla orantılıdır. Nitekim “okullar bulundukları yerlerin sağlık merkezi olmalı, orada genel sağlığa, bulaşıcı hastalıklara, malarya ve bu hastalıkların savaşıyla ilişkin konular yalnız öğrenciye öğretilmekle kalmamalı, bütün köy halkına yayılmalıdır” (1987, s.155).

Sonuç

İşgalci zihniyetin en önemli alanı olan “eğitim işgali” toplumu bilinçsiz bırakacağı gibi işgalci kuvvetlere karşı olası bir ayaklanmanın da önüne geçmektedir. Nitekim kümülatif bir şekilde ilerleyen eğitim sayesinde toplumlar en üst düzeye çıkabilir veya tam tersi durumda, toplum üst tabakaların ihtiyaçlarını karşılamak üzere “yeni yüzyılın kölesi” konumuna gelebilir. Rusya işgal bölgeleri arasında başlayan ve pedagojik bir ideoloji konumuna gelen Cedîdizm, ezilen ve geri kalmışlığa mahkûm olan halkı Cedîd yani yenilikle tanıştırmak, bir ufuk açma projesine dahil etmiştir. İsmâil Gaspıralı'nın “dilde, fikirde ve işte birlik” şiarını kendine etüt ve ödev olarak benimsemiş olan Cedîdciler, çalışmalarını ve yaşamlarını bu doğrultuda şekillendirmiştir. Böylelikle kültürel anlamda yenilik faaliyetleri geniş bir şekilde “Usûl-i Cedîd” altında zuhur etmiştir. Cedîdizm çatısı altında birçok aydın toplanarak kendi bölgelerinde okullar açmış ve bu okullarda yeni eğitim-öğretim müfredatını uygulamışlardır. Açılan okullara kısa bir süre sonra talep artmış; ancak karşı çıkan kadimci gelenek mensupları da vardır. Bu karşı çıkışı desteklemek için fetvalar verilse de toplumun eğitime ne denli “muhtaç” olduğu görülmüş ve binlerce öğrenci Usûl-i Cedîd okullarına kayıt yaptırmıştır. Toplumun bilinçlenmesi için elinden geleni yapan Cedîdci aydınlar, birçok zorlukla karşılaşmalarına rağmen millî birlik ve Türkçülük üzerine çalışmalar yapmakla beraber, ortak bir Türk dünyası fikrî için teşebbüslerde bulunmuşlardır. Özellikle Gaspıralı öncülüğünde çıkan Tercüman gazetesinde kullanılan dil tüm Türk dünyası tarafından okunulabildiği gibi, ortak dil projelerini de yansıtmaktadır.

Türkistan coğrafyası içerisinde Cedîdciler ile yayılım gösteren yenilik hareketi, bireylere düşen sorumluluk bilincinin en bariz örneklerindendir. Nitekim devlet içerisinde yaşayan her bireyin, yazılı olmayan ancak kabul ettiği toplum sözleşmesinde üstlendiği bireysel görevler vardır. Bu görevler, devletin bilimsel faaliyetleri kapsamında belirlenmiştir. Bu doğrultuda millet olarak kalkınma ve gelişim sağlanabilir. Aksi takdirde himaye altında yaşamının ve kadimci anlayışla hareket etmenin ne bireye ne de topluma değer kattığı söylenebilir.

Eğitimin gücünü kavrayan Cedîdciler, Çarlık Rusya'sının işgal politikalarını kırmak için “eğitim-öğretim” yolunu seçmiş ve bu şekilde bilinçli, kültürlü, görev ve sorumluluklarını bilen bireyler yetiştirme yoluna gitmişlerdir. Açılan okul sayısı ve yayımlanan ders kitapları incelendiğinde,

eğitime ne denli önem verildiği görülmektedir. Yeni fikirler öğretilerek, toplumun milliyetçi duygularını kamçılayan her aydının, Cedîdizmi bir etüt ve ödev olarak benimsemiş olması, toplumsal kalkınmadaki eğitim rolü açısından önem arz eder. Siyasal ve sosyal hayatın eğitim kurumlarına sirayeti (etkisi) Cedîdizm külliyyatında da görülmektedir. Gelenekçi yaklaşımdan kalan gerici eğitim anlayışını modern yaklaşımlarıyla yeniden dizayn eden Cedîdciler, yaygın ve örgün eğitim metotlarını açtıkları okullara entegre etmişlerdir. Usûl-i Cedîd adı verilen yeni eğitim yöntemiyle gelenekçi yaklaşım değişmiş ve öğrenciyi temel alan, yapılandırmacı bir eğitim sistemi benimsenmiştir. Bu okullarda dinî eğitimin yanı sıra sosyal bilimler ve yabancı dil derslerinin verilmiş olması, onları ilim ve fenden haberdar ederek muasır toplum düzeyine getirme gayesini göstermektedir.

Söz konusu makale, Cedîd şiarı ile ele alınan eğitim-öğretim faaliyetlerinin günümüz modern eğitimiyle ne denli benzeştiğini örnekleriyle sunmakta ve toplumsal kalkınmada eğitimin önemini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda toplumdaki aydınların birlikte hareket ederek ortak amaca hizmet etmeleri, toplumsal kalkınma, milli bağımsızlığın önemini göstermekte ve “çağa uygun eğitimin” gerekliliği üzerinde yoğunlaşmış ve Cedîdcilerden örnekler verilmiştir. Böylelikle daha kapsamlı çalışmaların önü açılmış, modern pedagojik yaklaşımların tarihsel yönü Cedîdizm şiarıyla ele alınmış ve tarihsel kümülatif yaklaşıma katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Abdikulova, R. (2007). Türkistan ve Orta Asya coğrafyası üzerine değerlendirme. *Türkoloji*, (27-28), 100-103.
- Abzhalov, S., Bazarbayev, K., Nurmatov, Z., & Abdrassilov, T. (2024). An analysis of contribution of jadid movement in modernisation and reform of education in central Asia. *Adam Alemi*, 99 (1), 129–142. <https://doi.org/10.48010/aa.v99i1.385>.
- Akkaya, S. & İbrahimli, H. (2018). Dilde, fikirde ve eylemde birlik: Hasan Zerdabi, İsmâil Gaspıralı ve Alimerdan Topçubaşov. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 369-389.
- Akyol, T. (1993). *Cedîdcilik*. Türkiye Diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi (Cilt 7, ss. 211–213). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aşırov, T. (2020). Türkmen’in ünlü şairlerinden Seydi’nin şiirleri. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (6), 288-293.
- Bazarbayev, K., & Ashimkhanovna, A., Z., (2012). Jadids movement in Central Asia

- in the Late 19th and the early 20th centuries. *Asian Social Science*, 8(8), 225-237. <http://dx.doi.org/10.5539/ass.v8n8p225>.
- Buçukcu, Ö. (2020). Milliyetçilik çağında Türk kimliği ceditizm örneği. *Akademik Hassasiyetler*, 7 (14), 465-491.
- Bulut, M. (2023). 1930'lu yıllarda Doğu Türkistan'da millî mücadele ve edebiyata yansımaları. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 11(31), 41-53. <https://doi.org/10.31126/akrajournal.1312710>.
- Çakmak, C. (2020). Tatar maarif hayatının öncüsü: Gılman Kerimi (1841-1902). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (49), 87-100. <https://doi.org/10.24155/tdk.2020.129>.
- Çakmak, C. (2023). Fatih Kerimî'nin "Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu" hikâyesinden hareketle eğitim meselesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 39-49. <https://doi.org/10.47130/bitlissos.1263092>.
- Çakmak, C. (2023). Hâl Tercümesi'nden hareketle Gılman Kerimî'nin eğitimci yönü. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKİAD)*, 7(1), 67-76.
- Çiydem, E. (2023). Son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda ilköğretim alanındaki dönüşümü 'Usul-i Cedid' kavramı üzerinden anlamak (1839-1913). *History Studies*, 15(2), 383-400.
- Demirel, Ö. (2017). *Öğretim ilke ve yöntemleri öğretme sanatı*. Pegem Akademi.
- Devlet, N. (1988). *İsmâil Bey (Gaspıralı)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Devlet, N. (2011). *Unutturulan Türkçü, İslamcı, modernist İsmail Gaspıralı*. Başlık Yayınları.
- Dewey, J. (1939). *Türkiye Maarifi hakkında rapor*. Devlet Basımevi.
- Dewey, J. (1987). *Özgürlük ve kültür* (Günyol, V., Çev.), Remzi Kitabevi.
- Dewey, J. (2010). *Okul ve toplum* (Başman, A., H. Çev.), Pegem Akademi.
- Dumlupınar, İ., Y. (2023). Astrahanîler ve Mangıtlar devri Buhara Hanlığı (1599-1920): genel hatlarıyla kaynakları ve siyasi tarihi. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 199-220. <https://doi.org/10.53718/gttad.1109741>.
- Ercilasun, A. B. (2007). Türk dünyasının entegrasyonunda dilin rolü. *Gazi Türkiyat*, 1(1), 1-8.
- Erdoğan, A. (2020). Rusya'nın Türkistan'ı işgalinde İgnatiyev Heyeti'nin hazırlamış olduğu raporun önemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,

19(2), 403-419. <https://doi.org/10.21547/jss.550634>.

- Ergün, M. (2009). *Eğitim felsefesi*. Pegem Akademi.
- Erkan, Ü. (2019). Rusya’da modernleşme hareketleri, Rusya Müslümanları ve İsmâil Gaspıralı. *Motif Akademi Halkbilim Dergisi*, 10.12981/mahder.578882.
- Eroğlu, N. (2013). *Ütopyalar ışığında Gaspıralı’nın Dârürrahat Müslümanları*. Bilge Kültür Sanat.
- Eryılmaz, İ. (2021). Türkistan coğrafyası ve jeopolitiği. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, <https://doi.org/10.21551/jhf.869257>.
- Eyüboğlu, D. C., (2023), Dede Korkut’taki Türkistan. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), s. 1-28.
- Ferrer, F. (2014). *Özgür eğitim modern okulun kökenleri* (Şahin, H., Çev.), Pales Yayınları.
- Göz, K. (2020). Kırgız Yazar Sıdık Karaçev’in edebî-kültürel faaliyetleri ve mensur eserlerine bir bakış. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (50), 61-77. <https://doi.org/10.21563/sutad.858095>.
- Günel, V. A., & Çelen, G. (2022). Turancı ve sosyalist: Sultan Galiyev’in Turan Sosyalist Devleti tasarısının incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 83-97.
- Güngör, E. (2016). Kırgız matbuatının ortaya çıkmasında ceditçiliğin rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 387-400.
- Güntaş Işık, S. (2023). Eğitimde güncel yaklaşımların odağında öğrenenlerin iyi Oluş Hallerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Sanat Araştırmaları*, 2(2), 104-116.
- Halmet, M (2021), Türkistan Muhtariyeti Devleti’nin kurulu ve yıkılışında yaşananlar ile bunun ‘Özbek Cedit’ şiirine yansımaları. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (49), 53-75.
- Htdıraliyev, D. (1998). Türkistan’da "cedit" hareketinin fikrî kaynakları ve Abay. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 79-89.
- İme, G. (2022). Türk çağdaşlaşma sürecinde İsmâil Gaspıralı önderliğinde başlatılan usul-ü cedit hareketinin rolü. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 41(72), 363-378. <https://doi.org/10.35239/tariharastirmalari.924336>.
- Kadyrov, M. (2014). Kırgızistan’da ceditçilerin eğitim alanındaki faaliyetleri. *Dini Araştırmalar*, 159-172. <https://doi.org/10.15745/da.00083>.
- Kalinin, M. (1989). *Devrimci eğitim devrimci ahlak*. Sorun Yayınları.

- Karataş, Ö. (2021). Rus raporlarında Türkistan isyanı (1916-1917). *Avrasya İncelemeler Dergisi- Journal of Eurasian Inquiries*, <https://doi.org/10.26650/jes.2021.003>.
- Karimov, N. (2010). Türkistanlı ceditçi Mahmud Hoca Behbûdî'nin ölümü. *Gazi Türkiyat*, 1(6), 363-383.
- Karsandık, Ö. (2011). Maârif Salnâmelerine göre Adana Sancağı'nda eğitim-öğretim (H.1316-1321/M.1898-1903). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(50), 151-170. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000500.
- Kâsımov, B., & Yelok, V. S. (2010). Ceditçilik (Bazı mülâhazalar). *Gazi Türkiyat*, 1(6), 335-361.
- Kaya, B., & Kushmuratov, S. (2020). Ceditçilik hareketi ve Türkistan'da yayılmasında Mahmut Hoca Behbudi'nin rolü. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 16-27.
- Kerimov, H. (2019). *Türkistan Genel Valiliği'nde idari sistemin oluşumu ve gelişim süreci (1865-1897)*, (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keserci, R. (2020). Türkistan tarihine damga vuran bir kadın lider: Kurmancan Datka (1811-1907). *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 43-62.
- Keskin, U. (2023). Birinci Petro döneminin stratejik yönetim açısından değerlendirilmesi. *Journal of Business Innovation and Governance*, 6(1), 23-40. <https://doi.org/10.54472/jobig.1314003>
- Kılıhoğlu, M. E. (2019). Çarlık Rusya'sında ceditcilik/yeni usul hareketi. *Journal of Awareness*, 4(1), 65-90. <https://doi.org/10.26809/joa.4.006>.
- Küçükagaoglu Tunç, S. (2017). Usul-i cedit mektepler için yazılan ders kitabı: "Okış Kitabı". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(7), 202-212. <https://doi.org/10.15869/itobiad.360613>.
- Muyidinova, J. D. (2021). The history of jadid school in Samarkand. *Mediterranean Journal of Basic and Applied Sciences (MJBAS)*. 5(2), 53-58, <https://ssrn.com/abstract=3861126>.
- Okcu, E. (2022). Rusya Türklerinde kadın hakları meselesi. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4, (8), 827-38. <https://doi.org/10.53718/gttad.1109376>.
- Özkan, H. H. (2012). Yapılandırmacı odaklı öğretim tasarımı modeli örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (28), 47-66.

- Özkan, M. (2020). Petro'nun altın düşleri: İvan Dmitrieviç Buhgolts'un Yarkend keşif seferi (1714-1716). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*(32), 187-202. <https://doi.org/10.20427/turkiyat.593902>.
- Özkan, M. (2023). Bir sömürge yöntemi olarak coğrafyayı adlandırmak: Türkistan'dan Orta Asya'ya Rus kaynaklarında Türk coğrafyası (XIX.-XX. yüzyıllar). In B. Bayram & C. Tomar (Ed.), *Tarihî ve edebî metinlerde Türkistan* (Cilt 1) (ss. 487-571). Avrasya Araştırma Enstitüsü.
- Özkaya, Y. (2011). İsmâil Gaspıralı'nın Kıraat-ı Türkî adlı eseri. *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 12(22), 79-86.
- Özkaya, Y. (2021). Rusya Türklerinde modern eğitimin mimarı: İsmâil Gaspıralı. *Türkoloji*, (105), 83-92. <https://doi.org/10.47526/turkology.v105i1.492>.
- Saklı, A. R. (2016). Gaspıralı İsmâil Bey ve Kırım, *Akademik Bakış Dergisi*.
- Sannav, S. C. (2022). Gaspıralı İsmâil Bey'in (1851-1914) yazılarında eğitim ve kültür temelli faaliyetlerin yeri. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 12(24), 235-250. <https://doi.org/10.33207/trkede.1103139>.
- Saray, M. (1987). *Türk dünyası'nda eğitim reformu ve Gaspıralı İsmâil Bey (1851-1914)*. Türk Kültürünü Araştırmalar Enstitüsü.
- Sarıçelik, K. (2024). İstanbul'da Sıbyan Mektebi muallimlerini modern eğitim sistemine katma çabaları (1868-1885). *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 606-620.
- Sarıçoban, G. (2020). Türkiye'de 1945-1950 döneminde dış politika, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 805-822, 10.9775/kausbed.2020.041.
- Somuncuoğlu, B. T. (2022). Abay'ın Kara Sözlerinde eğitim ve bilim. *Gazi Türkiyat* (30), 27-47.
- Somuncuoğlu, T. (2014). Çarlık Rusyası dönemi Türkistanı'nda İslam ve modernleşme. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 182(182), 227-240. <https://doi.org/10.20296/tsad.73566>.
- Soyuçok, M. (2019). Usûl-i cedîd'te okuma yazma öğretimi. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 15-22.
- Şen, M. (2023). İdil-Ural bölgesinde eğitim öncüsü bir kadın: Muhlise Bubi. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 3123-3142. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1351247>.
- Timurhan, A. (2019). Ahmet Hadi Maksudi ve eğitimci olarak cedîd hareketindeki yeri. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 35-46.

- Toker, M. (2004). İsmâil Gaspıralı ve “Dilde birlik” fikri üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 31-45.
- Türk, İ. C. (2018). Medrese geleneğine karşı İsmâil Gaspıralı’nın tenkid ve ıslah fikirleri, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /TheJournal of Turk&Islam World SocialStudies*, 5 (18), 138-150.
- Türkistan. (1993). *In Büyük Larousse sözlük ve ansiklopedisi*, (Cilt 23, s. 11815). Milliyet.
- Türkmen, İ. (2024). Rusya Türkleri’nin (Kırım, Azerbaycan) Türkiye’de kamuoyu oluşturma çabaları çerçevesinde yayın faaliyetleri. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 191-206. <https://doi.org/10.53718/gttad.1402610>.
- Türkyılmaz, S. (2018). Usul-i Cedit eğitim ve Selim Sabit’in Elifba Risalesi. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 17(17), 127-139. <https://doi.org/10.30767/diledeara.417852>.
- Yakışan, R. (2024). Azerbaycan ceditizminde kadın hakları. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 102-16. <https://doi.org/10.56252/turktarars.1491245>.
- Yalvar, C. (2017). Türk dünyasının sönmeyen ateşi: İsmâil Gaspıralı Bey (1851-1914). *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 1(2), 87-116.
- Yaman, E. (2006). Eğitim sistemindeki sorunlardan bir boyut: Büyük sınıflar ve sınıf yönetimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(3), 261-274.
- Yaman, E. (2010). Kalabalık sınıfların etkileri: Öğrenciler ne düşünüyor?. *Kastamonu Education Journal*, 18(2), 403-414.
- Yanardağ, A. (2020). Osmanlı’dan erken Cumhuriyet dönemine miras kalan bir ilköğretim meselesi; Muallim Muavinleri. *Turkish History Education Journal*, 9(2), 510-531. <https://doi.org/10.17497/tuhed.650805>.
- Yeşilyurt, E. (2020). Tam öğrenme yaklaşımı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1548-1580. <https://doi.org/10.15869/itobiad.695755>.
- Yıldırım, Z. (2023). İsmâil Gaspıralı’da Alafrangalık algısı ve hikâyelerindeki alafranga tip örneği: Cevat Bey. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 538-549.
- Yılmaz Vurgun, S. (2014). Türkistan’da ceditçilik hareketinin etkisinde tiyatro. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 219-232.

- Yılmaz Vurgun, S. (2014). XIX. yüzyılda Türkistan'da kölelik, çapul ve yağma, *Türk Dünyası İncelemeler Dergisi*, 10.13062/tdid.201416492.
- Yılmaz Vurgun, S. (2015). 1898 Dükçü işan isyanı (Andican ayaklanması), *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*.
- Yılmaz Vurgun, S. (2016). 1916 Türkistan isyanı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (40), 315-325. <https://doi.org/10.21563/sutad.270392>.
- Yılmaz, E. (2024). Kırgızistan'da ceditçilik hareketi (1900-1916). *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 117-120. <https://doi.org/10.54970/turkuaz.1590506>.
- Zeybek, G. (2019). Sokratik sorgulama yöntemi ile “ohm kanunu” konusunun öğretimi. *Journal of Education, Theory and Practical Research*, 5(1), 53-63.

ТІЛДЕГІ, ПІКІРДЕГІ ЖӘНЕ ІСТЕГІ БІРЛІК: ЖӘДИТШІЛ ПЕДАГОГИКА ТУРАЛЫ ПАЙЫМ

Аңдатпа: Патшалық Ресей тарапынан отарланған Түркістан кеңістігінде қоғамдық ілгерілеуді және халықтың білім алуын тежеу мақсатымен білім беру саласы қатаң бақылауда ұсталып, жаңашыл бағыттарға еркіндік берілмеді. Дәстүршіл ұстанымға сүйеніп, діни әрі жаттанды әдіске негізделген медреселік оқыту үдерістері заман талаптарына сәйкес келмегені былай тұрсын, «уақытты рәсуа етуге» айналып, жаңа буынның зейінін басқа арнаға бұруды көздеді. Осыған байланысты ұлттық сананы ояту, қоғамдық тұтастықты нығайту, ғылым мен техниканы басшылыққа алып, жас ұрпақты біліммен сусындатуды мақсат еткен «Усул-и жәдит» мектептерінің маңызы айрықша болды. Жаңа оқу жүйесінің өзегін құраған жәдитшілдік идеясы Ысмайыл Гаспралының жетекшілігімен әртүрлі өңірдің зиялыларын ортақ мақсат төңірегіне топтастырып, ұжымдық тұрғыдан әрекет етуге бағыттады. Нәтижесінде қоғамдық ықпалы басым болған бұл жаңа қозғалыс жылдам таралды. Оқу-ағарту ісін халықты отарлау мен ассимиляцияғы ұшырату саясатына қарсы күрестің негізгі тетігіне айналдырған жәдитшілер қоғамдық әрі ұлттық сананы қалыптастыру жолында ауқымды жұмыстар жүргізді. Осы мақсатта көптеген мектептер ашылып, күндіз балаларға, кешкі уақытта ересектерге сабақ өткізілді. Сондай-ақ түрлі басылымдар

жарық көріп, ағартушылық қызмет те қарқынды жүріп отырған еді.

Түйін сөздер: Жәдитшілдік, Білім беру, Ысмайыл Гаспралы, Мектеп, «Усул-И Жәдит».

ЕДИНСТВО В ЯЗЫКЕ, МЫСЛИ И ДЕЛЕ: ОЦЕНКА ДЖАДИДСКОЙ ПЕДАГОГИКИ

Аннотация: В Туркестанском регионе, находившемся под оккупацией Российской империи, система образования была поставлена под строгий контроль с целью воспрепятствовать общественному развитию и просвещению населения, инновационные подходы практически не допускались. Образовательная деятельность медресе, придерживавшихся традиционалистских установок и основанных на религиозно-меморативной модели обучения, не соответствовала требованиям времени и, более того, приводила к «потере времени», фактически отвлекая молодое поколение от реального прогресса. В этих условиях особую значимость приобретали школы «Усул-и джадид», ориентированные на пробуждение национального самосознания, укрепление общественной солидарности и ознакомление молодёжи с научным знанием посредством рационального и светского подхода. Движение джадидизма, сформировавшееся вокруг новой образовательной парадигмы и возглавленное Исмаилом Гаспринским, объединяло интеллектуальные круги под единым идеологическим знаменем и стимулировало их к систематической и целенаправленной деятельности. Благодаря этому реформаторское движение быстро получило широкое общественное резонансное звучание и стремительно распространилось. Джадиды, рассматривавшие образование как инструмент противодействия оккупации и ассимиляционной политике, активно занимались просветительской работой, направленной на формирование общественного и национального сознания. В этом контексте были открыты многочисленные учебные заведения, где днём обучались дети, а вечером взрослые; параллельно осуществляли деятельность различные печатные издания.

Ключевые слова: Джадидизм, Образование, Исмаил Гаспринский, Школа, «Усул-И Джадид».

Extented Summary

The socio-political restrictions imposed in Turkistan after the Russian occupation were not limited to the political and economic spheres; they turned into a comprehensive educational occupation aimed at transforming the mental world of society. The Tsarist regime suppressed modern and innovative educational initiatives in order to hinder social progress and the enlightenment of the people; it deliberately preserved traditional, rote-learning, and religiously based madrasa education without transforming it, turning it into a mechanism that produced nothing but “wasted time.” This traditionalist structure had a broad impact on the masses and systematically delayed the spread of reformist thought.

Against this historical backdrop, Jadidism emerged not only as an educational reform but also as a revolution in mindset and an ideology of pedagogical resistance. The article examines Jadidism as an intellectual movement shaped around the axes of language, culture, nationalism, and social awakening, emphasizing the role played by the *usûl-i cedîd* schools in reflecting Enlightenment thought in the Islamic world. Ismail Gaspiralı's slogan, “unity in language, thought, and action,” is analyzed as one of the fundamental principles defining the framework of this movement. Through both his political and intellectual writings and his direct educational practices, Gaspiralı viewed educational reform as an essential condition for the modernization of Turkish and Muslim communities; he proposed a model based on Turkish, supported by rational and modern sciences, as an alternative to medrese-centered, rote-learning, Arabic-dominated education. At the same time, it is shown that Jadidism was not limited to Gaspiralı alone, but was a reform network enriched by different pioneers in different geographical areas. In areas such as Kazan, Crimea, Idil-Ural, Turkistan, Azerbaijan, and East Turkistan, figures such as Abdülkayyum Nasırî, Ahmet Hadi Maksudi, Gilman and Fatih Kerimî, Mahmud Hoca Behbudi, Hamza Hekimzade Niyazi, Sıdık Karaçev, Osmonalı Sıdıkov, and İşenaalı Arabayev, among others, ensured the spread of this idea through the opening of *usûl-i cedîd* schools, the writing of textbooks, and activities in theater, press, and literature. In this respect, Jadidism has been regarded as the product of a horizontal reform network formed by local intellectuals who came together on common intellectual ground, rather than a vertical project of a central authority.

The article examines the pedagogical characteristics of Cedîd schools in comparison with modern educational theories. In Usûl-i cedîd schools: class sizes were limited to thirty students, lesson times were standardized, a graded class system was adopted according to the age and level of the students, planned teaching according to the curriculum was adopted, Turkish was placed at the center of the language of instruction, the phonetic reading and writing method (usûl-i savtî) was used, rewriting alphabet and grammar books according to student levels, and including examples from fables, stories, and daily life. The parallels drawn in the article between John Dewey's reports and works and the practices of the Cedîd schools show that Cedîdism is not only a historical phenomenon but also a readable laboratory in terms of modern educational science.

Religious education was not entirely abandoned in the Cedîd schools; on the contrary, subjects such as systematic theology, fiqh, ethics, tafsir, and hadith were restructured and taught with more systematic, leveled, and student-centered content. However, this structure was balanced with mathematics, geography, history, natural sciences, and foreign language courses, particularly Russian, thus establishing a new synthesis between religious and secular knowledge domains. This synthesis aimed to soften the reaction of traditionalist circles and equip students with the knowledge and skills required by the modern world.

The article also highlights the pioneering nature of Jadidism in the context of women's education and gender roles. The first girls' school opened by Gaspıralı's sister, Pembe Hanım, Şefika Hanım's activities in the Âlem-i Nisvân magazine, the Bubi family's İj-Bubi girls' school, the Aleksandroski Girls' School in Baku, and girls' schools opened in centers such as Tetüş, Troisk, Orenburg, and Kazan are concrete examples of the Cedîdci pedagogy's ideal of extending education not only to boys but also to girls. In this context, it is emphasized that the Cedîdci followed a line that both negotiated with tradition and transformed it through the education of girls.

Another important dimension is press and publishing activities. The Tercüman newspaper, along with regional newspapers, magazines, alphabet and reading books, plays, and novels, demonstrate that the Cedîd pedagogy was not limited to schools but targeted the whole society. Education was approached as a field of social mobilization conducted not only in the classroom but also through newspaper articles, theater performances, and popular literary texts. In this context, the article shows that the Cedîdists understood education as a tool for “building national consciousness” and that pedagogical choices were directly linked to ideological and political goals.

The study systematically compares the traditional madrasa system with the Cedîd schools in terms of content, method, duration, language, and objectives. Madrasas had a long but inefficient class schedule based on memorizing Arabic and Persian texts, which made students passive and disconnected from daily life and production. In contrast, the Cedîd schools offer a student-centered structure that guarantees literacy in a short time, reinforces learning with written exams, encourages critical thinking and questioning, and is open to the use of laboratories and tools. Based on this comparison, the article argues that the Cedîd pedagogy represents not just a superficial difference in form between “old and new,” but a profound epistemological break. It also emphasizes that Cedidism can be read as “pedagogical resistance against educational occupation.” Responding to the occupation of the educational sphere, the most effective tool of the occupying mentality, the Cedidists countered with education; through usûl-i cedîd schools, they sought to transmit national consciousness, historical memory, modern sciences, foreign languages, and social responsibility to the younger generation. The article argues that Cedîd pedagogy bears strong similarities to modern educational approaches, offering an early example of “student-centered education” in the Turkish-Islamic world, playing a critical role in social transformation through the education of girls, press activities, and a multifaceted curriculum, and putting the principle of unity in language, thought, and action into practice through schools, books, newspapers, and theater.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Umut ÇETİNBAS (100%)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

УДК 82.0; 82.09 МҒТАР 17.01.07